

**KAZAK TÜRKLERİNDE ÖLÜMLE İLGİLİ KELİME,
KELİME GRUBU VE DEYİMLERDEN HAREKETLE ÖLÜM KAVRAMI**

Nergis BİRAY¹

ÖZET

Bu yazıda Kazak Türkçesinde kullanılan ölümle ilgili kelime, kelime grubu ve deyimlerden hareketle Kazak Türklerinin lm algılayışı ve ölümle ilgili gelenekler konusu ele alınacaktır. Sonuçta Kazak Türklerinin ölümle ilgili kavram dünyası yanında geleneklerin yer aldığı kültür çevresi belirlenmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kazak Türkleri, lm kavramı, lm algılayış.

ABSTRACT

In this article, the perception of the death of Kazakh Turks and the tradations about death of their will be discussed through the Kazakh Turkic word about the death, a group of words and phrases. As a result, cultural environment where traditions be determined in the addition to the world of concepts relating to death of Kazakh Turks.

Key Words: Kazakh Turks, the concept od death, perception of death.

Ölüm bir bilinmez, tekrarı olmayan bir fenomen olduğu için insanoğlunun dikkatini eker ve hayal etmeye çalıştığı bir konu olarak karşısına çıkar. lmle ilgili tavrımız, onu nasıl kabul edip kavradığımıza ve uygulamalarımız yoluyla ölüm karşısındaki tutumumuza, bu kavramı nasıl algıladığımıza dair ipuçları verir. Kültür ortamında yer alan kelimeler, toplumumuzun kültür yapısını, kültürel arka planını ve kelimeleri anlayıp yorumlama açısından tavrımızı belirler (Condon, 1998: 47). Bazı toplumlar ölümü bir bitiş olarak değerlendirirken bazıları için bir başlangıçtır. Bazıları hayatın bir karşıtı olarak görürken bazıları için bir parçasıdır (Brown, 1996: 111). Bazı filozoflara göre ‘‘lm zamanda bir yerde değildir, ama zaman kökensel bir şekilde olmak, yani ölmek içindir’’ (Lvinas, 2006: 50-55).

¹ Doç. Dr. Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.
nergisb@gmail.com

Ölüm karşısındaki bilgi eksikliği ve belki ürperti, insanoğlunun onu doğrudan “ölmek, ölüm, ölü, öldürmek” gibi kelimelerle ifade etmekten kaçınmasına, dolaylı anlatımlara başvurmasına yol açar. Ölümü gerçek anlamıyla anlatan kelimeler kullanılsa da daha çok dolaylı anlatımlı kelime, kelime grubu ve deyimler tercih edilmektedir. Söz varlığında bu tür dolaylı kullanımlar çok ve çeşitlidir. Bu yapılar üzerindeki çalışmalardan yola çıkarak bir toplumun ölüm karşısındaki tutumu ve uygulamalardan hareketle de yer aldıkları kültür çevresi tespit edilebilir.

Ölüm, inançlarla ilişkili bir konu olduğu için kendiliğinden inanç sistemini/sistemlerini de meseleye taşıyacaktır.

Bu yazıda yukarıda bahsettiğimiz yaklaşımlardan hareketle Kazak Türklerinin kullandıkları ölümle ilgili kelimeler ve deyimler anlamlarıyla birlikte tek tek verilecek ve Kazakların ölümü ifade ediş biçimleri yanında ölümü algılayışları hatta yapmış oldukları uygulamalar da belirlenecektir.

I. “Ölüm” Kavramıyla İlgili Kelimeler

Ölüm kavramıyla doğrudan bağlantılı olan, gerçek anlamında kullanılan kelimelerden oluşan bu grupta bir çağrıştırmaya, sembolik anlatım söz konusu değildir.

I.1. “öl-” Fili: İlk/gerçek anlamı ölüm olan kelimeler: Bu kelimelerin gerçek anlamları da “ölmek”le ilgilidir. “ölv, öltirüv, öltürtüv”.

Ölüm ile ilgili kelimelerden birkaçı da Arapça’dan dilimize girmiştir: “acal “*ecel, ölüm*”; qaza “*kader, ölüm*”; opat “*vefat, ölüm*”.

I.2. “Ceset ~ cenaze ~ ölü ~ morg” Kavramıyla İlgili Kelimeler

Bu kelimeler, ölü ile ilgili kullanımlarda İslâmî kabullerin de göstergesidir. Kullanılan “*canaza, mäyit, marqum, mäyithana*” kelimelerinin Arapça olması, bu kelimelerin İslâmî uygulamalarla birlikte dile yerleştiklerinin bir göstergesidir. Sadece “*mürde*” kelimesi Farsçadır.

Cenaze ile ilgili kelimeler: canaza “*cenaze*”; canazaşı “*cenaze namazı kıldırın kimse, imam*”.

Ceset ile ilgili kelimeler: mäyit, mürde, ölik, ölim “*ceset*”; öli boy; ölekse / öliktik “*leş [havyan için kullanılır]*”; süyek² “*naaş, ceset*”.

Ölü ile ilgili kelimeler: öli, cansız “*öli*”; marqum // carıqtıq “*merhum, rahmetli*”.

Morg ile ilgili kelimeler: Arapça bir kelimeye gelen Farsça ekle oluşturulan mäyithana “*morg*” kelimesi ile Fransızcadan Rusça yoluyla Kazak Türkçesine giren “*morg*”.

I.3. “Ölü” İçin Kullanılan Bazı Eşyalarla İlgili Kelimeler

Kefen ve kefenlenmek İslamî uygulamaların göstergesidir. Kaynaklarda verilen bilgiler, Türklerin eski tarihlerden beri ölülerini kefenleme geleneğini kullandıkları söylenmektedir. Kaşgarlı, kefenden “*esük: öli beylerin ve hanların üzerine örtülen bir kumaş*” şeklinde bahsederken; Orhun Yazıtları’nda *esük* kelimesini ilk okuyan kişi olarak L. Bazin ise kelimeye, “*Cenaze kefenini getirdi ve dikti*” anlamını vermektedir (İltar, 2003: 15).

“Kefen”: “aqret, kebin; aqırettik “*kefenlik kumaş*”; aqıret kiyim kiygizdi, kebindev, kebin kiygizdi “*kefenle(n)mek*”; kebindi “*kefenli, kefenlenmiş*”.

“Tabut”: Özellikle “ağaç-at” tabiri, Anadolu ağızlarında da “salaca, tabut” anlamıyla kullanılmaktadır. “tabıt; ağaç-at “*içinde cenaze taşınan üstü açık tabut*”.

I.4. Ölünün Yıkanması İle İlgili Kelimeler

İltar, İslamiyet’ten önce Türkler arasında geleneksel olarak ölünün yıkandığını söyler (2003: 15). Kazak Türkçesindeki kelimeler bu uygulamanın İslamiyet’le birlikte Arapça bir kelimenin katılımıyla devam ettiğini göstermektedir. cuvıq, aruvlap cuvdı, aq cuvıp aruvladı, däreteev “*ölüyü yıkama merasimi, guslet(tir)mek*”.

I.5. Gömmek / Cenaze Çıkarmak İle İlgili Kelimeler

Kazaklarda cenaze İslâmî kurallara uygun biçimde gömülmektedir. Gömmekle ilgili kelimeler şunlardır: meyit uzatuv, canazalav, canazasın şığaruv, canaza oqıdı [şığardı], cöneltöv “*yolcu etmek, cenaze çıkarmak*”; cerle(nü)v, cüzin casırdı, kömilöv, kömöv, kömip tastav, cerge kömip tastav, qabirdev, süyegine kirdi, topıraq buyırdı, topıraq buyırğan topıraq sal(ıs)uv, topıraq saluv buyırdı “*göm(ül)mek*”; tereñ qazıp tepkilep kömgen “*derince gömmek*”.

² Buradaki “*süyek*” kelimesi Eski Türkçede “*süngek*” şeklindedir. Bu kelimenin Kazak Türkçesi sözlüğündeki diğer anlamı “*kemik*”, “*soy, nesep*”tir. “*Kemik*” anlamı, “*ceset, ölü*” anlamlarının buradan geliştiğini düşündürmektedir.

Kazak anlayışında “*gömülmeden kalmak, gömülmemek*” büyük bir ceza, büyük bir suç karşılığı olarak algılanmaktadır. Aileden biri öldüğünde akrabalar toplanır, her biri toprak atarak bu kadere ortak olduklarını gösterir. Bu gelenek aynı zamanda ölen kişinin iyi niyetli ve dürüst olduğunun aile fertlerince kabulü anlamına da gelir. Bu tarz törenlerde birçok küskünlük unutulur. Ama bazen oç alma duygusu, kötülük üstün gelirse cenaze gömülmez. Bu büyük bir cezadır. Kazak toplumunda bu sözlerin ve ifadelerin kullanılması bu cezanın uygulandığını da göstermektedir. Bu konuyla ilgili kelime ve ifadeler şunlardır: canazasız “*cenaze töreni yapılmamış olan*”; kelbini coq köri coq, ay dalada qaldı, kebinsiz, kömüvsiz ölüm, iyt pen qusqa jem boldı “*ölüsü ortada kaldı*”; kömüvsiz, kömüvsiz qaldı, topıraq buyırmağan, topıraq salmağan, cüzi casırılmay qaldı “*gömülmemiş(~di)*”.

I.6. Ruh Anlayışıyla İlgili Kelimeler

Eski Türk bozkır inanç sistemi unsurlarından olan atalar kültü, İslamiyet sonrasında da Kazak inançlarında yerini korumuştur. Eski Türk inancında ruh ebedidir, bedeni terk etmesiyle ölüm ortaya çıkar. Bu sebeple ölen atalara saygılı davranılır, onların ruhlarına adaklar adanır, kurbanlar kesilir. Atalara saygı, aynı zamanda “*baba hukukunun*” inanç sahasında görünüşüdür (Kafesoğlu, 1989: 291). Eski Türklere göre kâinatın yaratıcısı “Teñgri” ebedidir. Her şey gibi ölüm de onun iradesine bağlıdır. Her şeyi bilir, her şeye kadirdir. O, maddi semada ayrı bir manevi kudrettir (Kafesoğlu, 1989: 295-296). İslamiyet sonrasında konar-göçer Kazaklar arasında Tanrı inancı ve ataların ruhlarına saygı, İslamî inanışla bir arada devam eder. Kazaklar “ata-babaya” yani ecdada ta’zim ederek ve sığınarak, berekete, mutluluğa, mal ve mülklerinin güvene kavuşacağına inanırlar (Kazak SSR 1983: 375). Ataların ruhlarının kendi soylarından gelenleri koruduğuna inanırlar. Çeşitli yarışmalarda ve genellikle savaşlarda milleti gayrete getirmek, düzeni sağlamak amacıyla *uran*³ adı verilen ataların adını haykırırlar (Ünal 2008: 104). Kazak geleneğinin ana unsurlarından birisi olan “*Yedi atanın bilinmesi*” de bu kültürün uzantılarından.

19. asrın ikinci yarısından sonra İslamiyet’in Kazaklar arasında öğrenilmesi, okuma yazma alanındaki gelişmeler sonrasında bu tür geleneklerde değişimler yaşanmıştır. Yine de “*aruvaq~äruvaq*” kelimelerinde, öli aruvaq “*ölenlerin ruhu*”; öli rıyza bolmay, tiri bayımaydı (*Ata sözü*) “*Ervah razı olmadan, diriler mutlu olamaz*” gibi ifadelerde bu kültürün izleri yaşamaktadır.

I.7. Öbür Dünya Kavramını Karşılamanın Kelimeler

³ Her boyun uranı olmakla birlikte Kazakların hepsinin ortak kullandığı ve birliklerini sağlayan “Alaş” uranıdır.

aqıyret, aqıret, aqırettik ömir, o dünyä, mahşar, “ahiret, öbür dünya”; aqırettik “sonsuz, ahiret”.

Öbür dünya ile ilgili diğerkelimesler: äzireyil “can alıcı”; cannam, tozaq, tamuq, can qıynaytın, azaptı cer “cehennem, tamu”; cumaq, cannat, peyiş, uşpaq “cennet”; perişde “melek”; kävsar, cumaq suvı “kevser”; tuba “tuba, cennetteki ağaç”; savap, iygilikti is “sevap”; künä, qılmıs, caza “günah”; qıyamet, aqırzaman.

Türklerde eskiden de öteki dünya anlayışı vardı. Mezara ölen kişinin atının, eşyalarının konulması, bunları öteki dünyada kullanacağı anlayışından kaynaklanmaktadır. Fakat Kazak Türkçesinde öteki dünyayı anlatan kelimeler, İslâmî öbür dünya anlayışını ifade etmektedir. Öbür dünya ile ilgili diğerkelimesler de bu anlayışı destekleyen birer göstergedir.

I.8. Mezar ve İlgili Kelimesler

Eskiden Türkler, hayat ve ölümün sudan türediğine inanmış, mezarlarını “mezar ile su” ilişkisini de temsil etmek üzere su yataklarına yapmışlardır. Bu anlayışta mezar, “yeniden doğum”la ilişkilendirilir. Bu yüzden de ölenin kimlik sembolüdür (Bıçak, 2004: 159). Gökle yerin arasındaki geçişin diğerbir ifadeyle bu dünya ile öteki dünya arasındaki geçişin sembolü olan mezarlara dikilen taşlar da ölen kişiyi temsil eder. (Roux, 1994: 232)

Mezar: arıstanniñ avzına (ketti) “mezar, uzak yer”; beyit, kör, qabır, (quvrağan) quv mazar, mazar, mola, mürde, ziyrat “kabir, mezar”; kümbez “damı kubbe biçiminde olan mezar binası, kümbet”; qara cerdiñ talısı “yer koynu”; mürdehana, mola “kabristan, mezarlık”; kesene “türbe”.

Mezar taşı: köktas, qulpıtas, qabir taşı “mezar taşı”; basına tas [aq tas, qulpı tas, kök tas] qoydı “mezarının başına abide yaptırdı, taş diktirdi”.

Mezarlıktaki uygulamalar: laqattav “mezarın içinde cesedin kibleye dönük olarak durmasını sağlamak için oyuk bırakmak”

Mezar görevlisi: qabırşı, mürdeşi “mezarıcı”; ziyratşı, kör qazuvşı “mezar kazan, mezarıcı”.

Kazak Türkleri ölen kişiyi ilk defnettikleri mezara “mola” derler. Bir yıl sonra buraya kümbez, ziyrat, kesene veya beyit denilen taş veya demirden oba yaparlar. Kazaklarda gelenek olarak kurulan bu yapılar türbeye / kümbete benzer (Ünal, 2008: 116).

Bu tür uygulamalar Kazakların ölene, atalarına saygısını, kendi kimliklerinin sembolü olan mezarlara önem verdiklerini gösterir.

I.9. Ölünün Ardından Yapılan Anma Törenleriyle İlgili Kelimesler

Kazak Türklerinde özellikle ölünün gömülmesinden sonra yapılan uygulamalar hakkında çok fazla kelime, kelime grubu ve deyim yer almaktadır. Bu durum, bu tür törenlere Kazaklar arasında çok değer verildiğinin bir göstergesidir. Önce bu kelime, kelime grubu ve deyimleri konulara göre ayırarak görelim:

Ölüm haberini vermek: estirtüv, habarlav, aytuv “ölüm haberini yakınlarına duyurma, söyleme”. Burada yapılan uygulamaya ‘estirtüv cırı’ denir. caman at “kötü haber, ölüm haberi”; qazanama “bir kimsenin ölüm haberini ulaştıran mektup”.

Maddî yardım: aza “cenaze evine yapılan maddî yardım”.

Mezarlıkta yapılanlar: beyit başı, kümbet başı “Kümbet yapıldıktan sonra verilen küçük yemek”; azagül “ölen bir kimsenin mezarına konulan çiçek, çelenk”.

Kan parası ödemek: qun “öldürülmüş kimse için ödenen para, kan hakkı”; qundav, qunun coqtav “öldürülen kişinin kan bedelini istemek”; qunun tarttı [tartqızdı] “ölüm ya da sakatlanma karşılığında belirlenen miktarda ücret ödetmek”.

Evdeki uygulamalar: ısqat, pidiya, qayıt-sadaqa “ölenlerin kılınmamış namazları ve tutulmamış oruçları için verilen sadaka, ıskat”; pidiyalıq “ıskatla ilgili, ıskata özgü”; canazağa [pidiyağa] mal bayladı “fidye yani ıskat için mal mülk hesabının, borç hesabının yapılması”. Bu tören, ölü çadırdan çıkarılmadan yapılır. Burada eski inançların izleri vardır. Kazaklar eski inanç dönemlerinde ölen kişinin bulunduğu çadırın önüne dokuz tane at getirir, bağlar, dinî tören yapar, ölenin günahlarının onlara geçtiğine inanır, sonra bu atları kabir başında kurban edip ölen kişinin en sevdiği atın başını onun mezarına koyarlarmış. Ölenin eşyaları ile birlikte atı ve koşum takımları da mezara gömülürmüş. Şimdi bu eşyalar fakirlere ve hocalara dağıtılmaktadır. Ölü, bu törenden sonra çadırdan çıkarılır. (Ünal, 2008: 108, 109)

aruvlav “dinen ölüyü yıkayıp cenazesini dualarla gömdükten sonra onun giyeceklerinin fakirlere verilmesi”; cırtıs, cırtıs berüv, cırtıs cırtuv “yaşlı birinin ölümü ardından onun kadar yaşamak dileğiyle kumaş dağıtmak”; tul cırtıs “yılı dolup aşu da verilen kişinin kurallarıyla paylaştırılan kıymetli giyecekleri”.

üşü “ölen kişinin ardından üç gün sonra verilen yemek, üçü”; cetisi [qırqı, cılı] boluv “yedisi (kırkı, yılı) olmak”; cetilik, cetisin berüv “yedisini vermek”; qırqın berüv “kırkını vermek”; qırqın ötkizüv “(ölünün) kırkı çıktığında okutulan mevlit”; cılın berüv, cılın berdi [ötkizdi] “yılını vermek”; cılı boldı [toldı] “ölümünün üstünden bir yıl geçmesi, cenazenin ardından adetlere uygun olarak söylenen zaman ölçüsü”; as berüv “yılında büyük bir yemek vermek”.

Quran oqıyuv “*Kur’an okumak*”.

savın aytuv “*ölen kişinin yılı olunca verilecek aş zamanını, yerini, özelliğini yani at yarışı, pehlivan güreşi vs. geleneklerin olacağını söylemek için birini göndermek, altı ay veya bir yıl önceden davet etmek için bir görevli yollamak*”.

as berüv “*Ölen kişinin 40’ında ve bir yıl sonrasında verilen yemek. Ölen kişinin ardındakilerin en son büyük bir yemek vermesi, kalabalık halkı toplaması, özellikle fakirlere yemek vermesi esasına dayanan bir gelenektir. “As attıniki, toy toydıniki (Aş atlının, toy toylunun)” sözünden de anlaşıldığı üzere aşın en önemli kısmı at yarışlarıdır. Aş, sadece ölü için değil, özellikle diriler için gereklidir. Onlar ölümü bahane edip kendi adlarının, şöhretlerinin, övünme duygularının, açık kalpliliklerinin de aşını verirler. Bu yüzden aş ölüsü olan yapmaz, sadece yiğit, bay, güçlü olanlar yapar.*

Baş sağlığı dileme: köñil aytuv, qayğı qasiretke ortaqtasuv “*baş sağlığı dilemek*”. Bu geleneğe göre kocası ölen eve girip iyi niyetini, bu kadere ortak olduğunu, ölümün herkese ağır geldiğini söyleyip “*bolğanğa bolattay bol (olan karşısında polat gibi ol)*” diyerek teselli verme geleneği vardır. Burada söylenenlere “*köñil aytuv cırı*” denir.

Dua: aq bata, caqsı tilek, izgi niyet “*hayır dua etmek*”; aqırın [-iñ qayırın] bersin! “*Allah kolay ölüm versin. Ölümün azapsız olsun*”; bata, bata qıluv, bata oquv “*ölen kişi için okunan dua, fatiha*”; canaza oquv “*cenaze duası*”; canın cannatta bolsın! “*mekanın cennet olsun*”; catqan ceriñ torqa bolsın!, topırağı torqa bolsın! “*Nur içinde yatsın!*”; catqan ceri caylı, topırağı torqa bolsın! “*Yattığı yer cennet olsun, kabri rahat olsun*”; qarañğı qabiri nur bolsın! “*mekanı cennet olsun.*”; qayırlı bolsın, qaza qayırlı bolsın “*Başınız sağ olsun! Ölüm de olsa sonu hayırlı olsun.*”; qayırın bersin! “*her şeyin, ölümün de kaza kaderin de hayırlısı olsun*”; şapaq atsın! “*ölümün sonu hayırlı olsun*”; tiye bersin, tiye bersin aytuv “*verilen yemek veya yapılan bir iyilik ruhuna deysin*”.

Beddua: ata-babañnıñ köri cañgır “*Atalarının ruhu rahatsız olsun! Atalarına lanet olsun!*”; ölip keteyin(/sin) “*Allah canımı(/nı) alsın*”; körde bası qalğır! “*ölün gelsin, mezarlarda kalasica!*”; qara sorpasın urttatqır “*Ölsün de aş/yemeği yensin! Ölümünü görelim!*”; mürdem ket [ketkir!] “*öl de kal, mezar evin olsun*”; mürdem qat! “*öl de kal, mezar evin olsun*”; o, kök tigilgir! “*ölüm gelsin*”; ölme, ölseñ qayıp kelme! “*ölme, ölürsen de geri dönme! (hicvederek)*” öspey öndirşegiñ üzilgir! “*vakitsiz git, genç yaşta öl!*”; pısaqqa tüskir [ilingir!] “*canın çıksın!*”; teriñ jayılgır! “*canın çıksın!*”.

Bu bölümde kullanılan sözlerden hareketle ölümün özellikle akrabalar arasında duyurulmasının büyük önem taşıdığı anlaşılmaktadır. Büyük aşların verildiği toplantılarda Kazak toplumu arasında maddî yardımlaşmanın da önemli olduğu görülmektedir.

Mezar başında yapılan ölüye aş verme geleneği, bugün İslamî tarzda ölüye aş verme şeklinde değil de “*ölyüye sevabı değsin*” anlayışıyla yaşayan insanlara aş verme şeklinde yapılmaktadır. Aslında ölen kişinin üçünde, yedisinde, kırkında, yılında aş verilmesi geleneği bütün Türk topluluklarında ve ülkemizde hala yaygın olarak uygulanmaktadır. Kazaklarda aştta yarışların yapılması, aşın uzak yakın bütün aile fertlerinin katıldığı büyük bir tören şeklinde uygulanıp birkaç gün sürmesi gibi uygulamalar da bugün biraz daha hafifletilmiş şekliyle devam etmektedir. Acıyı paylaşmak olarak yapılması yanında bu tür törenler ölen kişinin toplum ve devlet katındaki yerini göstermesi açısından da önem taşır.

Baş sağlığı dileme ve dualar etme de kötü bir durumu paylaşmanın ve ölen kişinin yakınlarını teselli etmenin bir yoludur. Dualarda Allah’tan gelen bu durum karşısında yapılacak en güzel şeyin sabretmek olduğu, bu acının yine onun yardımıyla aşılaacağı vurgulanır. Diğer dikkat çeken durum, ölümün sonrasında her şeyin hayırlı olmasının dilenmesidir. Burada başka acı görmeme temennisi vardır.

I.10. Yas

Ölenin ardından yas tutma, ağıt yakma, saçını başını yolma, karalar bağlama gibi geleneksel uygulamalar hemen hemen bütün Türk boylarında vardır. Bu gelenek İslamiyet’in kabulüyle ve etkisiyle birlikte hafifletilmiş olsa da hala devam etmektedir. Bu konularla ilgili olarak Kazak Türkçesinden tesbit edilmiş örnekler şunlardır:

Kelimeler: aza “*yas, matem*”; azalı “*yaslı*”; coqtav “*ağıt*”; coqtavşı “*ağıtçı, ağıt yakan kimse*”; qazalı “*matemli*”; köris “*ölenin ailesi tarafından yüksek sesle söylenen ağıt*”; davıs “*sesi düzgün iki kadın tarafından kendine özgü bir makamla ve düzenli olarak söylenen ağıt*”.

Kelime grupları: azağa salğanım [qosqanım], aruvağına arnağanım [atağanım] “*yas tutmak*”; qaralı at “*vefat etmiş kişi için hazırlanmış adaklı at*”; qaralı er-turman. “*ölen kişinin sağken kullandığı eyer takımlarına verilen ad*”; qaralı qatın, tul qatın “*beyi ölen ve yas tutan kadın*”; qaralı qız “*babası ölüp ardında kalan yas tutan kız*”; qaralı teñ “*ölen kişinin dul kaldığına inanılan eşyalarının dağıtılması ile ilgili gelenekler*”; qaralı üy, qaralı avıl “*yiğidi ölen, yas tutan köy*”.

Deyimler: azağa saluv, azalav, azalap baruv, aza [azasın] kütüv, aza qıluv, aza tutuv, aza tartuv, qazalı boluv “*yas tutmak*”; azasın ötkerdi “*yasını tuttu*”; cılav aytuv, davıs aytuv “*ölen kişinin hanımı, kızları, yakın akrabaları, kız kardeşlerinin ağıt yakması*”; coqtav “*ağıt yakmak, yas tutmak*”; qabir quştı “*mezarında ağıt yakıp yas tuttu*”; qarasın aldı, qarasın tastadı “*kocası ölünce karalara bürünen kadının bir yıl geçip aş verildikten sonra karaları çıkarması geleneği*”; qara kiyüv “*yas tutmak, karalar bağlamak*”; öliktiñ artın kütüv “*ölen kişi için hayvan kesip halkı toplayarak dualar edip yas tutma geleneği*”.

Aq üy tigüv: Kazaklarda ak da kara da yas alâmeti olarak kullanılır. Onlar yas evi için ak üy dikerler ama üzerine bir acı yaşandığını anlatmak ve dua edilmesini sağlamak için kara bağlarlar.

Yas çadırı kurulması geleneği de oldukça eskilere dayanmaktadır. Dede Korkut'ta yaşlı evlere bayrak asıldığından ve bunlara “*karalu, gökli otağ*” denildiğinden söz edilir. Bu gelenek Kazak Türklerinde devam etmektedir. Aynı uygulamalar, Anadolu'nun birçok bölgesinde de görülmektedir.

aq üy tigüv “*cenazenin konulması, taziyelerin kabul edilmesi için kurulan ak otağ; ölü evinde beyaz otağ kurmak. Ölen kişinin eşyaları da bu çadıra konulur ve sergilenir. Bugünkü türbe geleneği bununla ilgili olmalıdır. (İnan, 1986:117).*”

Qara tigüv ~ kara bağlamak: qara baylav [tigüv] “*Bir evde veya köyde birisi öldüğü zaman üzüntünün göstergesi olarak dikilen mızrak*”; qara camıluv “*karalara bürünmek*”; qara cıqtı “*yılı dolup aş verildikten sonra kara tuğu kaldırma geleneği*”; qara saluv “*karalar bağlamak*”; qara tigüv, qaralı tuv tigüv “*boz üyün sağına dikilen mızrağa ölen kişinin yaşına uygun olarak ak, gök, kara tuğ bağlanması geleneği*”.

Aq bürkey ~ aq belbev kiyüv: ker “*kocası ölen kadının yas döneminde başına bağladığı iki parmak genişliğindeki beyaz bant*”; aq belbav/belbev “*babası ölen oğlanın yas döneminde beline taktığı beyaz kuşak*”.

Elin, cüzin cırtuv: şaşın cayuv, şaşın culuv “*saçını açıp yolmak*”; betin cırtuv “*yüzünü yırtmak*”.

Coqtav: coqtav aytuv, coqtav söz [cır] aytuv, coqtav “*Ölen kişinin hanımı veya kızının ağıtlar söylemesi. Burada ölen kişinin özellikleri, topluma hizmetleri sırasıyla söylenir.*”; qaralı davıs “*ölen kişinin arkasından söylenen ağıt*”; qara kiydi [camıldı, saldı] “*Yas tutmak. Ölen kişinin arkasından ağıt yakmak*”; coqtavşı “*ağıtçı*”.

Quran oquv: hatım qıldı [tüsirdi], qatım tüsirüv, quran şığaruv [avdaruv] “ölen kişinin mezarına gidip Kur’an-ı Kerim okumak, hatim indirmek”.

At tuldav: tuldav “ölen kimsenin atının yelesini ve kuyruk kollarını kesmek, kara bağlamak, vs.”; at tuldadı, tuldağan at [kiyim], tul at, tul kiyim [tul taqiya, tul tumaq, tul işik] “ölen kişinin bindiği at, giydiği kıyafetler yetim ve sahipsiz kaldı, sahibinin ardından bekler anlayışı ile uygulanan gelenekler”; tuldanduv “kadının ölen kocası için yas tutması; kadının dul, çocukların yetim kalması”.

Qaralı qatın: qara “yas tutarken örtülen siyah örtü”; qaralı cesir, qaralı qalıñdıq “dügününe hazırlık yaparken nişanlısı ölen kız”; qaralı qatın “kocasını vefat eden, yas tutan kadın. (‘Yaslı kadın’ olarak kalmak önceleri bir sene sürüyordu. Bu geleneğe göre: kara örtünmek, göç ettiğinde kocasının eğer gibi eşyalarını tersinden bağlamak ve örtmek vs. uygulanıyordu.)”; tul qaldı, cesir qaldı “sahipsiz kalmak, kimsenin elinde olmayan, ardını beklemeyen, yas tutan”.

Yas tutma ile ilgili kelimeler ve deyimler, bu geleneğin Kazaklar arasında hala yaygın bir şekilde devam ettiğini göstermektedir. Karalar bağlamak, bir yıl yas tutmak, atın dul bırakılması gibi geleneksel uygulamalar İslamiyet öncesine uzanmaktadır. Kelime, kelime grubu ve deyimlerin kullanımından hareketle Kur’an okuyup hatim indirmek gibi uygulamaların İslamiyet’in kabulüyle yapılmaya başlananlar arasında yer aldığı söylenebilir. Burada ölen kişiye saygı göstermenin, onun ruhunu incitmemek için yapılanların “atalar kültü” ile bağlantılı olduğunu da söylemek mümkündür.

Tarihin derinliklerine kadar giden ağıt yakma ~ “coqtav” geleneğinin bütün Türk boylarında olduğu gibi Kazaklarda da hala yaygın olarak uygulandığı kullanılan söz varlığından anlaşılmaktadır.

I. 11. Teselli ~ cubatuv

Kazaklarda teselli etmeye “cubatuv” denir. Yumuşatma yani insanı rahatlatma, avutma. Teselli etme, acı veren olayların topluluk içinde paylaşılması esasına dayanan bir gelenektir. Kazak Türkçesinde ‘ölüm konusunda teselli etme’ ile ilgili geniş bir söz varlığından bahsetmek mümkündür.

acal ortaq “*ecel ortak*”; bärimizdiñ barğan ceribiz sol cer “*hepimizin gideceği yer orası*”; bergen de quday qılğan da quday; bul Qudaydıñ buyruğı “*bu Allah’ın emri*”; cubatuv söz, könilin avlav, cubanış, aldandıruv, toqtav söz “*kocasını ölünce ağıt yakan karalı insanlara teselli edici sözler söylemek*”; curttıñ bəri öledi “*bütün insanlar ölecek*”;

qazağa şükir/şükirlik/şükirşilik etüv “kazaya şükretmek”; köz aldında ketti “*senin gözünün önünde/sen sağken öldü, şükret*”; köp cılama, artı qayırdı/izgilikti bolsın! “*Çok ağlama, arkası hayırlı olsun!*”; Quday tağala qalğan ömirin sizge bersin!, qudaydın munısına şükir “*Allah’ın verdiği bu kadarına şükür*”; ölgenniñ artınan ölmek coq “*ölenle ölinmez*”; ölimge bel [bas] baylav, ölimge bas tigüv “*tevekkül etmek, razı olmak*”; ölimnen eşkim qutulmaydı “*ölümünden kimse kurtulmaz*”; ölim ulı soğan qarısı bolma “*ölüm büyük/ulu, ona karşı çıkma*”; öziñ cöneltip otırsıñ “*kendine dikkat etmelisin*”; tirşilik bar cerde ölim bar “*hayatın olduğu yerde ölüm var*”.

Kullanılan ifadelerden hareketle İslamî anlayışa uygun olarak tevekkül etme ve sabretmenin topluma yerleştiğini söylemek mümkündür. Kullanılan kelimelerde ölümün kaçınılmaz olduğu, hayat kadar gerçek olduğu, herkesin başına geleceği anlayışı vurgulanmaktadır. İnsanların ortak kaderi olduğunun vurgulanması, ölümü daha çekilir ve sabredilir hale getirme gayretinden kaynaklanır.

2. Ölüm ve Buna Bağlı Kavramları Sembolize Eden Kelimeler:

2.1. Kazak Türkçesinde ‘ölmek’ fiili yerine “*ötmek, uçmak, kaytmak*”, gibi fiillerin kullanıldığını görürüz. Ölüm bu kelimelerle çağrıştırılmaktadır.

Asıl anlamı öl- olan kelimeler, bu fiilden türemiştir. ‘ölmek, ölüm, ölüv, öltirüv, öltirilüv’. Ölmek fiili Türkçenin hemen her devrinde sık kullanıma sahip bir fiildir. Ahmet Bican Ercilasun “öl-“ fiili ile ilgili yazısında “yükselmek” anlamındaki “ör-, ön-“ filleri ile “göğe yükselen, uçan ruh” anlamındaki “öz” kelimesini “yükselmek, havalanmak” anlamındaki farazi bir *ö- fiiline dayandırmaktadır (Ercilasun, 2002: 47-48). Kazak Türkçesinde öl- fiili diğer kelime, kelime grubu ve deyimlere göre daha az kullanılmaktadır.

2.2. İnsanoğlu, korktuğu, esrarengiz bulduğu ve saygı duyduğu ölüm kavramını doğrudan ifade etmek yerine, ‘güzel adlandırmalar’ (~’hüsütibir’) ile diğer bir söyleyişle ‘örtmeceler’le karşılaşmıştır. Kazak Türkçesinde ölmek kavramı kendi fiili olan “öl-”ten ziyade ölümü üstü kapalı olarak sezdirme yoluyla anlatan kelime, kelime grubu ve deyimlerle anlatılmaktadır:

Kelimeler

qaytuv, ötüv, üzilüv “*dünyadan göçmek, ölmek*”; qaza “*ölüm*”; ötkinşi “*ölümlü*”.

Kelime grupları

acal oq “*ölümün gelmesi, ecel oku*”; acalı cetüv [kelüv] “*eceli gelmek*”; aq buyırq [aq buyırqtı] ölim “*kaderin yazdığı değişmeyecek olan ölüm*”; aqıret saparı “*ölmek*”; alıs

cer “uzak yer”; ant mezigil “ölüm zamanı, ölüme teslim olunan zaman”; bir uvıs topıraq “ölüm, bir avuç toprak”; can alğış “canını alıcı, öldüren, Azrail”; can degende calğızcılıq “can yalnızlık demektir, sonu ölümdür, ölmek”; canı şığuv “canı çıkmak, ölmek”; cürüp ketüv “ölmek”; dämtuzı tüzelisüv “tadı gitmek, ölmek”; qaralı kün “cenaze günü”; qaza boluv “ölmek, kaderinde ölüm olmak”; opat boluv “vefat etmek”; opat keldi “eceli yetmek”; quday almav [~ quday aluv] “ölmemek, gebermemek”; ol/sol cer “o yer”; ölgen-citken “çeşitli sebeplerle ölüp gidenler”; ölüm-citim “ölüm, vefat, zayı”.

Deyimler:

1. “Ölmek” ifade edenler: acal qarmağın saldı, acal qunu boldı, acal nävbeti cetti, acal tabuv, aq cuvdu, aqırettin castandı, aqıret saparğa jönev, aqırğı demi bitüv, arıstannıñ avzına ketti, barar kün boldı, cağı tüsip öldi, cahannamğa ketti, canın cännemge tapsırdı, cal-quyrığın kelte aldı, cambası cerge tiydi, cambası cerge tiygenşe, can berüv, candı urladı, canı carğa tayandı, canın qaterge tikti, can tapsıruv, can täsilim casav [qıluv], can tılsımğa qaladı, carğa soqtı, cer castanuv, cer qoynına kirüv, cer quşuv, cüzin avdardı, dämi tavsıluv, demi bitüv, dünyeden köşüv, dünyeden ozuv, dünyeden ötüv, dünyä esigin tevip aştı, dünyäni [mal-candı] tärik qıldı, dünyä [ömir] ötti, dünyä saluv, kelmeske ketüv, köz cumuv, közine qum quyıluv, küni bitüv, küni ötti [soldı], küni toldı [cetti], qabir quştı, qadamı taydı, qan cuttı , qan qaza köterdi, qara cer tösek boldı , qaytıv boluv , qaytpas jolğa sapar şekti, qaytpas sapar şegüv, qaytpas saparga cetüv, qaza boluv [tabuv], qazağa duvşar boluv, qazağa urınuv [uşırav], qaza[sı] cetti, qaza kezegi cetti, qazağa uşırav, qaza tabuv, qazaña [qazasına] şaptı, namı tavsıldı, nävbet keldi, o dünyäge attanuv, o dünyäge sapar şegüv, o dünyäge ketüv, oqqa uştı, ölerine keldi [tayandı], ölüm avzınan qaluv [alıp qaluv], ölüm keldi, ölüm-qaza kezegi keldi, ömirge ez boldı, ömiri tavsıluv, ömir şamı söndi, öti carıluv, sağatı bitti [cetti], sapar şegüv, savdası bitti [şşıldı], şıbını uşuv, tabanı taydı, tağdır cetüv, tirlik bolmadı, torqalı toy, topıraqtı ölümde⁴, uvaqtı cetüv, uvaqtı bitti [jetti,

⁴ “Bu deyim Kazakların sevinçli veya kaygılı zamanlarında akrabalarına haber verip toplandıkları, ağlaştıkları, dua ettikleri geleneği anlatır. (“Torkalı toy da, topraklı ölüm” de akrabalara büyük yük, epeyce de masraf getirir. “Akrabalar bir ölü bir diride” denmesi bundandır. Çünkü “torkalı toy, topraklı ölüm” zamanlarında Kazakların bütün gelenekleri yerine getirilmiştir. Bütün gelenekler bu ikisinden çıkmış, bu ikisine dönmüştür.”) torkalı toy // torqalı topır toy “büyük düğün, ziyafet”. (Bu konumuzun dışında olduğu için açıklamıyoruz.) topıraqtı ölüm/topıraq salğan ölüm “bütün geleneklerin en sonuncusu, akrabasının yasını tutup, yıkayıp toprağa verme geleneği. Büyük kader. “Topıraq” sözü, ölüm ve gelenekler çerçevesinde başka yurtların törene katılmasıyla ilgili olarak kullanılmıştır. Bu anlamdaki bazı ifadeler şunlardır: topıraq saldı “gömdü”; topıraq salmağan “gömülmeyen”; topıraq buyırğan “gömmek”; topıraq buyırmağan “gömülmeyen”; topıraq saluv//topıraq saluv buyırdı “gömülmek”; tereñ qazıp tepkilep kömgen “derine kazıp gömmek”; cüzin casırdı “yüzünü saklamak, gömmek”; cüzi casırılmay qaldı “gömülmedi”; ay dalada qaldı “cenazesi

ozdı, toldı]. “ölmek, eceli gelmek, eceli dolmak, saati günü dolmak, yeni bir hayata başlamak, hayat ateşi sönmek, vadesi dolmak, ecel şerbeti içmek, ömrü bitmek, sona gelmek, vs.”

2. “Kendini öldürme, feda etme” ifade edenler: bas tiki [kiydi], basın acalğa [bäygege, ölimge] tiki, canınan tüñildi, cannan keşti [küsti, bezdi, küder üzdi], qurbandıq, öl deseñ ölip, tiril deseñ tirileyin, ölimge bel baylav, basın qurban qıldı, qurban boluv “canını feda etmek, kurban etmek”; canın piyda etüv “canını feda etmek”; canın küydirdi, qanın qıydı “ölüme atılmak, canını hiçe saymak”; ömirin coyuv, özin özin öltirüv, öz canın özi qıyuv “kendini öldürmek” ölgen – tirilgenine qaramadı, ölgen –tirilgenin [öler-tirilerin] bilmedi “canını vermek, canını esirgememek”.

3. “Birini öldürme” ifade edenler: candı aluv, qan calav, qanğa batuv, qan [cosa] boluv, qanğa boyaluv, qanın cüktev, qıruv, qan tögüv, qanın suvday ağızuv [tögüv, şaşuv, cosıltuv], qanın urttav [işüv], qan sasıyuv [sasıtuv] “canını almak, öldürmek”; conınan [con terisinin] taspa [qayıs] aluv [tilüv], con terisin sıyrıv [sıdıruv] “ölümcül hale getirecek şekilde vurmak, işkençe etmek, ölüm haberi gelmek, ölmek üzere olmak”.

4. “Öldürülme” ifade edenler: acal oğı atıluv, bası alınuv, basın aldı “ölmek, hakkında ölüm kararı verilmek, öldürülmek”; bası ketüv “ölüp gitmek, öldürülmek”.

5. “Ölümü istemek” ~ “ölümün sıkıştırması”: oqqa bayladı, oqqa baylandı “ecelini istemek, ölüme başını dikmek”; acal aranın aşuv “ecelin sıkboğaz etmesi, ecel yoklamak”; acalına asıgıv “ölümü çağırmaq, eceline susamak”; acalmen alısuv “ecelle güreşmek”.

6. Ölüm ve ölüm şekilleri

Ölüm kaderdir / dünya ölümlüdür / ölümden kaçılmaz: aq ölüm “ölüm kaderdir, değışmez”; celkeñ qıyılğır [cetpey celkeñ üzilgir] “ölüm mutlaka gelir”; eki tuvıp, bir qalmaq joq, qara cer habar bermesin “ölüm kaçınılmazdır”; fäniy “ölümlü (dünya/insan)”; pāni calğan [düniye], sum [calğan] düniye “vefasız, uğursuz dünya”.

Ani ölüm: sespey qattı, tosın ölüm “aniden ölmek”.

Acı çekerek ölmek: iyt ölüm.

Ölümün acımasızlığı: tas ölüm “merhametsiz, şefkatsiz ölüm”.

Gözü açık gitmek: bul dünyeden armansız ötti “gözü açık gitti”.

ortada kalmak”; iyt pen qusqa jem boldı “kurda kuşa yem olmak”; kömüvsiz qaldı “gömülmemek”; kebinsiz, kömüvsiz ölüm “cenazesi ortada kalmak”.

Yaklaşan ölüm: acal avzında, acal aydav, acal türtüv, canın qaterge tikti, canı ustaraniñ [pışaqtıñ] cüzinde [uşında] tur, can täsilimge tayandı [qıldı], qan şeñgeldi saluv, kör avzında, öle cazdav, ölerine körinüv, ölermen halge cetüv, ölevsirev, ölesi boluv, ölermen, ölim avzında, ölim avzında [üstinde] catuv, ölimşi boldı, ölip kete cazdadı, ölip tirildi, ölüvge şaq qaluv, ölim türtüv “*ölüm halinde, ecel ağzında*”; äl (hal) üstinde “*ölüm döşeğinde*”; buyırıq jetüv “*ölüm tehlikesi yaklaşmak, üstüne çökmek*”; iyt cemige tastav, iyt cemi qıluv “*ölümcül olmak*”; ölerlik, ölimşi “*ölümcül, ağır*”; qıl moyınğa taqadı “*ölüm haline getirmek*”; “*ölümcül*”; “*ölecek hale gelmek*”; ölimşi qıluv [etüv] “*ölecek hale getirene kadar vurmak*”.

Ecelli ölüm: acaldı, acalsız bende çok “*ölümlü, fani*”; acalı cetken avırmay öledi, acalsız can şıqpaydı, ölim cetüv “*eceli gelen ölür, ölüm Allah’ın emri!*”; acalınan öldi “*eceliyle öldü*”; dünyä baqıy: “*insan ölümlü*”; qıysayuv “*(yaşlı insan) ölmek*”; acaldı öle me, avruv öle me? “*hasta olan değil eceli gelen ölür*”; acaldı kiyiktiñ ayağı tınım tappas “*eceli gelen ölür*”; acaldı qarğa bürkitpen oynaydı.

Eceli gelmeden ~ genç yaşta ölmek: acalınan üş kün burın öldi “*erken ölüp gitti, ölüm kapıda*”; acalsız, cas ölim, castay soldı, castıñın ala cattu, erte ayrıluv, qırşın ketüv, qırşını qıyıldı [qırşınında öldi, castay qırşın ketti] “*genç yaşta, zamansız ölüm*”; avruvın casırğan acalınan burın öledi.

Ölüm korkusu ~ ölüm düşüncesi: aqıret qamın qarmadı, qazanı oyladı “*ölüm kaygısı ve korkusu*”; ömirge boyladı “*ölümü düşünüp anlamak*”.

Ölümün hemen öncesinde yapılanlar ~ vasiyet: aqtıq sözün aytuv, öler aldındağı soñğı ösüyetin/arızın aytuv, osiyet “*vasiyetini söyledi*”; arızdasıp aytqan söz, baqıldasıp qoştasuv “*ölüm anında vedalaşırken söylenen söz*”; arpalıs “*ölüm döşeğinde can çekişme, zekâret*”; avzına su tamızuv “*ölüm döşeğinde yatan adama su vermek*”; ölüvge baqıl köne “*ölüm anındaki istek*”; cazbaşu ösiyet/üsiyet “*vasiyetname*”.

Ata Sözləri:

Ölgen kemleydi, öçken canbaydı. “*Ölen gelmez, sönen yanmaz.*”; Ölgen kelmepti äli bir, ölgennen keyin bäre bir “*Ölen hala gelmemiş, öldükten sonra herkes aynıdır.*”; Ölgen üyrek köl tañdamas, ölggen adam kör tañdamas “*Ölen ördek göl seçmez, ölen kişi mezar seçmez.*”; Ölgenge qayğırma, öskende esirme “*Ölene üzülme, yetişene kibirlenme*”; Ölgenderdiñ murası tiri qalğandardıñ avılında // ölgenderdiñ ösiyeti tiri qalğandardıñ avzında “*Ölenlerin mirası diri kalanların köyünde / Ölenlerin vasiyeti diri kalanların*”.

ağzında”; Ölim tirşiliktiñ elesi “Ölüm hayatın kardeşi/eşi”; Ölim uzaq coldıñ alısı “Ölüm uzun yolun en uzağı”; Ölim şıqqan üydiñ qayğısın buzba / Toy casağan üydiñ quvanışın buzba “Ölüm olan evin kaygısını bozma / Düğün yapan evin sevincini bozma”; Ölim castı bilmeydi, qonaq caydı bilmeydi Ölüm yaşı bilmez, konuk hali bilmez.” vs.⁵

Ölüm geri döndürülemeyen ve cevapsız bir gidiş olduğu için insanlar akıl yoluyla bunu kabul etmekte zorluk çekerler. Bauman bu yüzden “ölümü düşünmek onu baştan reddetmek değil midir?” diye sorar. (2000: 11-28) Nietzsche “olgunlaşan her şeyin ölmek isteyeceğini, arzuladığı mükemmel sonsuzluğun bile ölmeyi isteyeceğini” belirtir (Brown, 1996: 116-119). Lévinas ölümün “şeylerin yok oluşunu ifade ettiğini”, Bauman “insanların ayrılığı anlamına geldiğini”, Brown “hayatın hedefinin ölüm olduğunu”, Levinas “insanın dünyaya gelmesiyle birlikte ölmek için yeteri kadar ihtiyar kabul edilmesi gerektiğini ve zamanın ölmek için olduğunu” belirtir. (2000: 169, 1996: 85,111, 2006: 50-55)

SONUÇ

Kazak Türklerinin kullandığı kelimelerden hareketle ölümü nasıl algıladıkları üzerine şunları söylemek mümkündür:

1. Ölüm mutlaktır. Kazakların kullandığı kelimelerden hareketle ölüm konusunda “Her nefis ölümü tadacaktır.”⁶ anlayışının hakim olduğu görülmektedir. Kazaklar, ölümün sadece bir değişiklik olduğu yani kişinin dünyadaki bütün varlıklarından ayrılıp başka bir âleme geçmesi olduğu anlayışını kabul ederler. Ölüm bir sessizliktir. Kabullenıştır. Bu anlayış Kazaklar arasında hâkimdir. “Ölüm diğer tarafta doğuş, yeni bir hayata başlamaktır” anlayışı söz konusudur.

Toplumda kabul gören “hayat varsa ölüm de vardır” anlayışı, Hegel’in “sonlu şeylerin doğdukları saat öldükleri saat”tir görüşüyle örtüşmektedir (Levinas, 2006: 41). Doğduysak ve hayat varsa zıddı olan ölüm de mutlaka olacaktır.

Bu dünya geçicidir. Kazaklar her ne kadar ağıtlar yaksalar da ölümü olağan kabul ederler. Ölüm korkusundan ziyade bilinmeyen bir dünyaya gidiş olduğu için ölümden çekinme söz konusudur.

Kazakların ölüm karşısındaki tavrını özetlemek gerekirse “ölüm, dinî inanış ve kader inancı etkisiyle kabullenilmeye çalışılan bir durum”dur.

⁵ Hepsinin verilmesi yazının hacmini artıracığı için ata sözlerinin tamamı eklenmemiş, örnek olacak kadar verilmiştir.

⁶ Ankebût sûresi, Ayet 57.

2. Ölüm anından itibaren uygulanan geleneklerde, bozkır çevresinde oluşan eski Türk hayat ve inanç tarzının İslamî hayat ve inanışlarla birleştiği gözlemlenmektedir. Eski Türk inanışlarından olan ‘atalar kültü’ halkın inanışları arasında varlığını sürdürmektedir. Mesela, Kazaklardaki “*yedi atasını bilme*” geleneği de ‘atalar kültü’ ile ilgilidir.

Aslında Türkistan’dan Anadolu’ya hatta Avrupa’da ve dünyanın diğer bölgelerinde yaşayan Türklere baktığımızda ölümle ilgili inanç ve geleneklerin hemen hemen aynı olduğunu görürüz. Bunlar kullanılan söz varlığından belirlenebilir.

3. Kazaklar arasında, ölüm sonrasında uygulanan geleneklerde konar-göçer hayat tarzının etkisinin olduğu söz varlığında da göze çarpmaktadır. Yarışlar, otağların kurulması, vs. Bugün çoğunluğu yerleşik hayata geçen Kazak Türklerinde hala yas evlerinin kurulduğu görülmekte, gelenekler ise hayat tarzına, mekâna ve ölen kişinin toplum ve devlet katındaki yerine göre değişebilmektedir.

4. Mezar ve mezarlıklara karşı saygı, onların ölenin ve milletin kimliğini temsil ettiği anlayışı birçok Türk topluluğunda olduğu gibi Kazaklarda da hâkimdir. Gömülmemek yani bir mezarının olmaması ve ölümün üzerinden bir yıl geçtikten sonra mezarın yapılmaması toplum içinde yadırganan bir durum hatta ölene verilen bir tür ceza olarak kabul edilir.

5. Ölünün ardından Kur’an okunması, hatim indirilmesi gibi İslamî inanç ve uygulamalar eski inanç ve uygulamalarla birleşmiş şekilde devam etmekte, ölü için hayır dağıtılması ve yemek/aş verilmesi geleneği de varlığını sürdürmektedir.

6. Ak üy dikilip üstüne kara bağlanması hem bu evde cenaze ve aş olduğunu bildirmesi hem de ölen kişi için bir fatiha okunmasını hatırlatması da eski geleneklerle İslamî anlayışı birleştiren bir diğer noktadır.

Özetlemek gerekirse Kazaklar, bütün diğer Türk boylarında yaygın olarak uygulanan ölüm sonrası gelenekleri eski bozkır çevresi Türk inanışlarıyla İslamî gerekleri birleştirerek ve yoğurarak hala yaşatmaktadırlar. Ölüm karşısında çaresiz olmanın da verdiği suskunlukla İslamî inançlar doğrultusunda ölümün her canlı için mutlak olduğu anlayışını benimsemektedirler.

KAYNAKÇA

AÇA, Mehmet. (1999). “Kazak ve Kırgız Türklerinde Defin Sonrası Bazı Uygulamalar ve Aş Verme (Aş Toyu)”. *Millî Folklor*. Sayı: 43.

- AKSAN Dođan (1987), *Anlambilimi ve Türk Anlambilimi (Ana Çizgileriyle)*, Ankara, AÜDTCF Yay.
- ALTAY, Halife. (1981). *Anayurttan Anadolu'ya*, Ankara.
- ARTUN, Erman (2007) “Türklerde İslamiyet Öncesi İnanç Sistemleri – Öğretiler – Dinler, http://turkoloji.cu.edu.tr/HALKBILIM/erman_artun_inanc_sistemleri.pdf.
- BARTHOLD, W. (1987). “Türklerde ve Mogollarda Defin Merasimi Meselesine Dair”, (Çev. Abdulkadir İnan), *Makaleler ve İncelemeler*, Ankara.
- BAUMAN, Zıgmunt (2000). *Ölümlülük, Ölümsüzlük ve Diğer Hayat Stratejileri*, (Çev. Nurgül Demirdöğen), Ayrıntı Yay., İstanbul.
- BIÇAK, Ayhan. (2004). "Türklerde Evren Tasavvuru ve Ölüm Anlayışı", *Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları*, Sayı: 6, Ekim, s. 149–172.
- BROWN, Norman O. (1996). *Ölüme Karşı Hayat, Tarihin Psikanalitik Anlamı*, Ayrıntı Yay., İstanbul.
- CONDON , John C. (1998). *Kelimelerin Büyülü Dünyası, Anlabilim ve İletişim*, (Çev. Murat Çiftkaya), İstanbul, İnsan Yay.
- DIYKANBAYEVA, Mayramgül. (2009). “Kırgız Türklerinde Ölüm”, *Millî Folklor*, 2009, Yıl 21, Sayı: 82, s. 89–97.
- ERCİLASUN Ahmet Bican (2002). “Türkçede Öl- Fiili Üzerine”, *Kafalı Armağanı*, Ankara, s. 47-50.
- ERGÖNENÇ AKBABA, Dilek. (2008). “Nogay Türklerinde Ölüm İle İlgili İnançlar ve Ağıtlar”, *Millî Folklor*, Yıl 20, Sayı 80.
- ERSOY, Ruhi. (2002). “Türklerde Ölüm ve Ölü İle İlgili Rit ve Ritüeller”, *Milli Folklor*, Yaz, cilt:7, yıl:14, sayı:54, s.86–102.
- ESİN, Emel. (1978). *İslamiyet'ten Önce Türk Kültür Tarihi ve İslama Giriş*, İstanbul.
- ESİN, Emel (1979). *Türk Kosmolojisi (İlk Devir Üzerine Araştırmalar)*, İstanbul.
- GAZALİ, İmâm-ı Gazâlî, (Çev. Abdullah AYDIN), *Ölüm ve Ötesi*, Seda Yay., İstanbul.
- GÖRKEM, İsmail. (1992). “Türk Dünyasında Yas Törenleri ve Ağıtlar”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, N 77, Nisan.
- GÜNER DİLEK Figen (2007). “Altay Türkçesinde ölüm Kavramını Anlatan Sözler ve Söz Kalıpları”, *bilig*. Yaz / 2007, satı 42.
- GÜZEL, Abdurrahman, (1999). *Dini-Tasavvufi Türk Edebiyatı*, Ankara: Akçağ Yayınları.

- İLTAR, Gazanfer. (2003). “Eski Türklerde Mezar Kültü ve Günümüze Yansımaları”, *Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S:27, Güz, s.11-19.
- İNAN, Abdülkadir. (1995). *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, Türk Tarih Kurumu Yay. Ankara.
- _____. (1986), *Tarihte ve Bugün Şamanizm; Materyaller ve Araştırmalar*, Ankara: TTK Yayınları.
- KAFESOĞLU, İbrahim. (1977). *Türk Millî Kültürü*. Ankara: Boğaziçi Yayınları.
- KENCEAHMETULI, Seyit. (1994). *Kazaktın Salt Desturleri Men Adet-Gruptarı*, Almatı.
- KENESBAEV, İ. (1977). *Qazaq Tiliniñ Frazologiyalıq Sözdigi I, II*, Almatı.
- KOCASAVAŞ Yıldız (1998). “Türkçenin Tarihî Dönemlerinde Ölüm Kavramının İfadesi”, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 29, İstanbul.
- LEVİNAS, Emmanuel (2006). *Ölüm ve Zaman*, Ayrıntı Yay., İstanbul.
- LIGETY, L.. (1986). *Bilinmeyen İç Asya*, (Çev. Sadrettin Karatay) Ankara.
- ÖGEL, Bahaeddin. (1971/79/86). *Türk Mitolojisi*, Ankara. TTKY.
- ÖGEL, Bahattin. (1991). *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*. Ankara.
- _____. (2000). *Türk Kültür Tarihine Giriş, VI*, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- RADLOFF, Wilhelm. (1994). *Sibirya’dan II* (Çev. Ahmet Temir), İstanbul.
- RASONYI, Laszlo. (1993). *Tarihte Türklük*, Ankara, TKAE Yayınları.
- ROUX, Jean-Poul. (1994). *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, çev. Aykut Kazancıgil, İst.
- _____. (1999). *Eski ve Orta Çağda Altay Türklerinde Ölüm*, (Çev. Aykut Kazancıgil), İstanbul.
- ŞİŞMAN, Bekir. (1998). “Eski Türk İnançları ve Anadolu’daki İzleri”. *Türk Dünyası*, Sayı: 15.
- TANYU, Hikmet. (1986). *İslamiyetten Önce Türklerde Tek Tanrı İnancı*, İstanbul.
- _____. (1981). "Şamanlık veya Şamanizm", *Türk Ansiklopedisi*, C. 30, Ankara, s.203.
- TURAN, A.Sekür. (1986). “Afganistan Kazak Türkleri’nde Ölü Gömme Adetleri”, *Türk Folklorundan Derlemeler*, 1986/1, Ankara.
- ÜNAL, Fatih. (2008). “Kazak Türklerinde Defin Merasimi ve Aş Verme Geleneği”, *bilig*, Bahar, sayı 45: 103–130.
- YILMAZ KİLLİ, Gülsüm (2007). “Hakaslarda Ölüm İle İlgili Gelenekler”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi* C:4, S:4-Aralık, s.65–87.

YORULMAZ, Osman (2005), “Kazak Türklerinde Defin Adetleri ve Merasimler”, *Prof. Dr. Ramazan ŞEŞEN Armağanı*, 387–401.

YÖRÜKAN, Y. Ziya. (2005). *Müslümanlıktan Evvel Türk Dinleri: Şamanizm*, Ankara.

ZARİPOVA ÇETİN, Çulpan. (2004). “Tatar Türklerinde Cenaze Merasimleri1”, Marmara Türkiyat Araştırma ve Uygulama Merkezi tarafından düzenlenen Uluslar arası Türk Kültüründe Ölüm adlı sempozyumda (26.11.2004) sunulan bildiridir.

http://turkoloji.cu.edu.tr/HALKBILIM/culpan_zaripova_tatar_turklerinde_cenaze_merasimi.pdf<http://>

Zeyneş İsmail, Muhittin Gümüş (1995). *Kazak Atasözleri*, Engin Yayınevi, Ankara.

<http://www.millifolklor.com>